

Izvor: pexels

Tekst: ANA TENŽERA

Petak, 14. srpnja 2023.

DISTINKCIJA IZMEĐU PSIHOPATA I SOCIOPATA – IMATE LI POSLA S HANNIBALOM LECTEROM ILI KRALJEM JOFFREYJEM?

Prateći godinama „crnu kroniku“ za više medija, prisustvovala sam suđenjima najvećim monstrumima, pljačkašima banaka kojima nije bilo teško ubiti nekoliko zaštitara da bi ostvarili svoj cilj i teškim manipulatorima: slušala sam priče o nevjerojatnim prijevarama, brutalnim ubojstvima, o teškom nasilju. Bile su to jezive, mračne i nečovječne priče: o sinu koji je ubio vlastite roditelje, mladiću koji je ubio svoju djevojku, o zlu koje je na bezbroj načina uzimalo svoj danak, bez jasnog odgovora na pitanje – zašto?

I doista, koji je uzrok svih tih zločina, što leži u takvim ljudima da su spremni lišiti života drugo ljudsko biće bez ikakvog razloga? Koji je motiv takvom ponašanju i zašto se dogodio primjetan porast takvih postupaka? Jesu li oduvijek bili takvi, je li zlo pomalo i pritajeno tinjalo u njima ili se radi o trenutku u kojem je eksplodirala njihova prava narav, postajući takva godinama? Ako laskamo sebi da smo Božja slika i time bića ljubavi i dobrote, kako neki od nas mogu biti tako prazni? Kako mogu počiniti tako brutalne zločine? Je li moguće da u njima ne postoji savjest, kajanje, strah od posljedica?

Razmišljajući o tome, nametnuo mi se zaključak da zlo po sebi jednostavno postoji, da ga prepoznamo prekasno i da nam je puno bliže nego što mislimo.

Često, kad nas netko šokira potpuno neočekivanim postupkom, ili nam nanese neku štetu, odmahnemo glavom i komentiramo za sebe „kakav psihopat“ ili „koji sociopat“. Na taj način želimo tog nekog označiti kao osobu koja se ponaša zastrašujuće, čudno ili u najmanju ruku kao nekoga tko nije u stanju pokazati razumijevanje i suosjećajnost. Ove pojmove upotrebljavamo po vlastitom nahođenju, ali među njima postoji bitna razlika.

Za lakše razumijevanje razlike, časopis Health kao primjer navodi dva poznata izmišljena lika - psihopata Hannibala Lectera iz kulturnog filma „Kad jaganjci

utihnu" i sociopata kralja Joffreyja iz popularne serije „Igra prijestolja“. Ni jedan od njih nema suosjećanja, ne poštuje zakone i pravila, ne brine se o pravima drugih, skloni su nasilju i nikad se ne osjećaju krivima.

Iako se pojmom psihopat često koriste u pravosuđu, a čest je i u medijima, psihopatija nije priznata kao psihijatrijski ili psihološki poremećaj. Isti je slučaj i s pojmom sociopat. To su samo skraćeni nazivi nečeg puno složenijeg.

Sociopatija se ubraja u skupinu dijagnoza iz područja mentalnog zdravlja poznatu kao antisocijalni poremećaj ličnosti (ASPD). Ljudi koji imaju ASPD skloni su neprestanom laganju, nisu u stanju procijeniti što je ispravno, a što pogrešno i između ostalog su arogantni.

Psihopate „krase“ iste ove osobine, a pored toga su površni, egocentrični i emocionalno plitki. No, vjerojatno najveća razlika među njima je teža ili teška manipulativnost psihopata: oni nikad na složenu situaciju neće reagirati „eksplozivno“, a to je ono što ih čini opasnijima.

SLIČNOSTI I RAZLIKE

Kroz povijest, tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća, mnogi su se bavili psihopatijom i pokušavali je definirati i objasniti. Tako je, primjerice, Philippe Pinel psihopatiju opisao kao „ludilo bez delirija“, von Kraft-Ebing gotovo sto godina nakon njega kao „moralnu izopačenost“ ili pak Karpman (1949.) kao „lažljivce par excellence“. Psihopatija, od starogrčkih riječi psikhē i pathos, u doslovnom prijevodu znači patnja uma.

Prava distinkcija između psihopata i sociopata jest ta da su psihopati manje impulzivni, dobro integrirani u društvo, izrazito manipulativni, često obrazovani, emocionalno distancirani od svojih postupaka, planiraju zločine i svoje žrtve vide kao objekte dok su sociopati vrlo impulzivni, promjenjivog raspoloženja, nerijetko slabijeg obrazovanja, a njihovi zločini su najčešće spontani. Sociopati nikad ne reagiraju „hladne glave“. Pršte energijom i racionaliziraju svoju stvarnost. Ne mogu ostati dugo u vezi, kao ni zadržati posao. Prave se da im je stalo. Ne mogu pročitati tuđe osjećaje. Razvoj sociopatije olakšava kombinacija roditeljskih karakteristika, genetske predispozicije, bioloških faktora i okoline.

„Pod ASPD-om smatramo težak poremećaj u karakterološkoj konstituciji i ponašajnoj tendenciji osobe koja je najčešće u vezi sa značajnim osobnim i socijalnim problemima. Tu spadaju disharmonični stavovi i ponašanje koji uključuju nekoliko područja funkcioniranja: afektivnost, podražljivost, mišljenje, percepciju, mogućnost kontrole impulsa, stil komuniciranja s drugim osobama, itd., odnosno, predstavljaju devijacije od toga kako „prosječna osoba“ određenog kulturnog miljea, misli, osjeća, razmišlja i kako se odnosi prema drugim osobama. Poremećaji ličnosti javljaju se u ranom razdoblju osobe, kao posljedica zajedničkog, utjecaja konstitucionalnih obilježja i socijalnog okruženja, dok su promjene ličnosti, stečene kasnije u životu, a posljedica su psihijatrijskih bolesti, bolesti ili ozljeda mozga.

Sociopati (pa i psihopati) bi odgovarali dissocijalnom poremećaju ličnosti kojeg karakterizira neempatičnost i zanemarivanje osjećaja drugih osoba, nedostatak odgovornosti, niska tolerancija frustracija i nizak prag očitovanja agresije, sklonost kriminogenom ponašanju, nedostatak osjećaja krivnje, nemogućnost učenja na iskustvu, poglavito kazni, nepostojanje osjećaja krivnje te nemogućnost održavanja trajnih veza.

Kontinuitet ponašanja kod oba tipa (sociopat i psihopat) je prisutan, tako da znanstvenici često razmatraju treba li ove grupe razdvajati.

Među poznatim i popularnim ljudima, nalazi se povećani broj onih s poremećajima ličnosti, osobito s narcističkim obilježjima, prenaplašeno egocentričnih, koji stalno priželjkuju priznanja, no izrazito su lako povredljivi i manipulativni, bez ikakve empatije za druge, sa stalnom potrebom za pažnjom i divljenjem. Kad takvu pažnju prestanu dobivati od najbližih, nastaju narcističke povrede, optuživanja, pa je moguće i zlostavljanje“, objašnjava dr.med. Sanja Hrastić, psihijatrica i subspecijalistica forenzike s radnim mjestom na Zavodu za forenzičnu psihijatriju NPB „Dr. Ivan Barbot“ u Popovači. Radi na odjelu gdje se

liječe neubrojivi počinitelji kaznenih djela, dakle osobe koje u trenutku počinjenja djela nisu mogle shvatiti svoje postupanje niti vladati svojom voljom zbog teških duševnih smetnji.

Kriminalistički psiholog i profesor Robert D. Hares s kanadskog sveučilišta Britanske Kolumbije kreirao je tzv. PCL-R test, metodu koja se koristi za utvrđivanje je li netko psihopat. Naglašava da kod takvih pojedinaca osobine poput kajanja i empatije potpuno izostaju. Uz površne osjećaje, psihopatima je u ekstremnim slučajevima sasvim svejedno jeste li živi ili mrtvi. Iako su neki od njih nasilni kriminalci, to ne znači da svi psihopati žive s one strane zakona.

Hares je svoj test podijelio na 20 kriterija. Svaki nosi 0 bodova (ako se ne odnosi na osobu koja ga rješava), 1 bod (ako se odnosi djelomično) i 2 (potpuno se odnosi). Ovo su kriteriji koji ga čine:

- rječitost i površan šarm,
- golemo samopouzdanje,patološko laganje,
- prepredenost/manipulativnost,
- nedostatak kajanja,
- emocionalna površnost,
- bezosjećajnost i nedostatak suosjećanja,
- odsutnost spremnosti preuzimanja odgovornost za vlastite postupke,
- čest osjećaj dosade,
- parazitski način života i nedostatak realnih dugoročnih ciljeva,
- impulzivnost, neodgovorno ponašanje,
- nesposobnost kontroliranja vlastitog ponašanja,
- upadljivo ponašanje u ranom periodu života,
- maloljetnički kriminal,
- različita kaznena djela,
- kršenje uvjetne presude,
- više brakova i promiskuitetno seksualno ponašanje.

Psihopat bi imao 40 bodova, no svatko tko skupi najmanje 30 bodova prema Haresu ispunjava kriterije za „dijagnozu“.

„Neki ljudi ispunjavaju kriterije za psihopate, ali ne dovoljno da bi mogli prouzročiti probleme. Često su to naši prijatelji u čijem nam društvu može biti zabavno“, objasnio je kanadski stručnjak. Dodao je i da neke osobine psihopata ne moraju nužno biti mane.

S kolegom Paulom Babiakom napisao je knjigu „Zmije u odijelima“- Kad psihopati idu na posao“. U njoj su analizirali 203 poduzetnika i ustanovili da je četiri posto ispitanika imalo velik broj bodova na PCL-R testu, što samo potvrđuje kako nedostatak moralnosti i suosjećanja prema patnjama drugih mogu koristiti za beskrupulozni napredak na poslu.

Psihopatija je konstrukt pojedinih karakteristika, to nije jednodimenzionalni sindrom niti dijagnoza; mnoge osobine koje psihopati posjeduju idealne su, primjerice, za poziciju predsjednika države. Jedna od njih je neustrašiva dominacija koja resi mnoge ljude na pozicijama moći. Znanstvenici su nedavno otkrili da skupinu osobina poput smjelosti, površnog šarma, grandioznog osjećaja vlastite važnosti i nekonvencionalnosti nalaze kod ljudi na visokim pozicijama kao i kod kriminalaca. Psihopatske osobine su i nedostatak krivnje i kajanja, nedostatak empatije, nemogućnost preuzimanja odgovornosti za vlastite akcije, egocentrična impulzivnost, patološko laganje...

No, neće svaki psihopat postati kriminalac. Oni će, kad god mogu, iskoristiti druge ljude, ali ako su im u ranoj dobi ponuđeni alati s kojima će dobiti što žele unutar zakonskih mogućnosti, mogu živjeti vrlo produktivno. U kojem će smjeru

takva osoba krenuti, ovisi o kvaliteti njenog odnosa s roditeljima, o uspješnosti socijalizacije i o društvenom okruženju.

DIJAGNOSTICIRANJE ANTISOCIJALNOG POREMEĆAJA LIČNOSTI

Termini *psihopat* i *sociopat* obično se guraju u isti koš i vežu se uz bezosjećajnost tj. nedostatak emocija. Dok, međutim, sociopatiju možemo staviti u antisocijalnu „graničnu ladicu“, psihopatiju možemo povezati s, primjerice, masovnim ubojstvom i ne ide „u istu ladicu“, tj. ne spada pod pojam ASPD.

Pod poremećajem ličnosti smatramo težak poremećaj u karakterološkoj konstituciji i ponašajnoj tendenciji osobe koja je najčešće u vezi sa značajnim osobnim i socijalnim problemima. Tu spadaju disharmonični stavovi i ponašanje koji uključuju nekoliko područja funkcioniranja: afektivnost, podražljivost, mišljenje, percepciju, mogućnost kontrole impulsa, stil komuniciranja s drugim osobama; odnosno predstavljaju devijacije od toga kako „prosječna osoba“ određenog kulturnog miljea misli, osjeća, razmišlja i kako se odnosi prema drugim osobama. Poremećaji ličnosti javljaju se u ranom razdoblju osobe kao posljedica zajedničkog utjecaja konstitucionalnih obilježja i socijalnog okruženja, dok su promjene ličnosti stečene kasnije u životu, posljedica psihijatrijskih bolesti, bolesti ili ozljeda mozga.

Klasični psihopat odlikuje se potpunim odsustvom savjesti kao jedne važne osobine koju posjeduju obični, „normalni“ ljudi. Običnim ljudima savjest na neki način služi kao kočnica, tako da će oni većinu svojih postupaka 'vagati', težeći tome da ne povrijede druge prilikom ostvarenja svojih ciljeva. Međutim, nemajući savjest, tj. imajući iskrivljeni oblik savjesti u sklopu svog bića, psihopat se nalazi u situaciji u kojoj on ima veliku „prednost“ nad tzv. normalnim čovjekom. Veliku konfuziju unosi to što psihopati imaju dosta osobina koje mnogi obični ljudi smatraju „poželjnim ili zavidnim“. Na primjer, oni često ostavljaju dojam jednog nevjerojatno čvrstog samopouzdanja. Oni izgledaju u svakom pogledu kao normalni ljudi – samo što im nedostaje duša. Ono što bi drugi u tom smislu smatrali katastrofom i sramotom, za njih predstavlja samo jednu malu nezgodu ili „čistu sitnicu“. Psihopate „krasi“ malo savjesti ili je nemaju uopće.

Izvor: pexels

Sociopati daju do znanja da ne osjećaju što i drugi ljudi. Nikad ne reaguju „hladne glave“. Pršte energijom i racionaliziraju svoju stvarnost. Ne mogu ostati dugo u vezi, kao ni zadržati posao. Prave se da im je stalo.

Upravo taj nedostatak savjesti, psihopate čini vrlo efikasnim „mašinama“. Psihopat u politici nikada ne smatra da s njegovom psihom nešto nije u redu, pa ni ne osjeća potrebu da treba nešto mijenjati u vezi svog ponašanja. Osim što su egocentrični, oni su često i narcisoidni. Narcisoidnost je samo jedna od njihovih karakternih crta. Rijetko kad dolaze u sukob sa zakonom, dok istovremeno čine strahovitu štetu svima u svojoj blizini, a ovisno o moći koju imaju i cijeloj zajednici. Obično imaju dobru vanjštinu, a nekad mogu i voljeti. Nisu uvijek nasilni.

„Psihopati i sociopati često se u medijima predstavljaju kao osobe koje su nasilne. U stvarnosti, netko tko pati od antisocijalnog poremećaja ličnosti može biti nasilan, ali katkad nije. Umjesto toga, češće koristi manipulaciju (pogotovo psihopat) kako bi dobio ono što želi. Hladni su i uvijek kalkuliraju kako bi iz svake situacije dobili najviše što mogu, bez pretjeranog razmišljanja o tome kako se drugi oko njih osjećaju. Ako prepoznajete neke od ovih osobina kod bliske osobe, možda ćete početi vjerovati da je ta osoba sociopat ili psihopat“, kaže dr.med. Hrastić. No, samo zato što je osoba „zla ili sebična“, ne znači da pati od ovog poremećaja.

Nećemo imenovati, ali za kolike se uspješne osobe vezala sreća, gledali smo sretne brakove, zavidjeli im, da bi na kraju pročitali kako „svima drag npr. „direktor“ kad zatvori vrata svoje veleborne kuće maltretira ženu i djecu. Među uspješnim i popularnim ljudima, poznatim političarima, nalazi se povećani broj onih kojima bi se mogao dijagnosticirati neki poremećaj ličnosti, osobito s narcističkim obilježjima: prenaplašeno su egocentrični, stalno priželjkuju priznanja, izrazito su lako povredljivi i manipulativni, neempatični te imaju stalnu potrebu za pažnjom i divljenjem. Kad se vrata zatvore – on/ona postaju čudovišta. Smatra se da su više od 1% populacije psihopati, a i da do 4% političkih i poslovnih lidera boluje od istog poremećaja ličnosti. Općenito, kod antisocijalnog poremećaja ličnosti, muškarci su brojniji u odnosu na žene u omjeru 6:1.

„Tu ću ipak dodati kako određeni psiholozi prave distinkciju između psihopata i sociopata. Psihopati su manje impulzivni, dobro integrirani u društvo, izrazito manipulativni, često obrazovani, emocionalno distancirani od svojih postupaka, planiraju zločine i svoje žrtve vide kao objekte, dok su sociopati vrlo impulzivni, promjenjivog raspoloženja, nerijetko slabijeg obrazovanja, a zločini koje mogu počinuti najčešće su spontani“, važnim smatra istaknuti dr.med. Hrastić.

GENEZA POREMEĆAJA LIČNOSTI

Ne postoje laboratorijski testovi pomoću kojih bi se potvrdili ovi mentalni poremećaji. Ako su prisutne nagle promjene u nečijoj osobnosti, liječnik će možda preporučiti fizički pregled, test krvi ili skeniranje mozga kako bi mogao ustanoviti je li prisutan fizički poremećaj. Psihijatar ili psiholog će vjerojatno analizirati osobu pomoću pažljivo osmišljenih pitanja kako bi pobliže shvatio njegovu osobnost. Ovakvi oblici poremećaja ličnosti se obično počinju javljati u adolescentskoj dobi, kada je osobnost već bolje formirana. No, postoje slučajevi kada se ovi poremećaji mogu primijetiti već kod djeteta u dobi od 8 godina.

„Čovjekova ličnost rezultat je interakcije nasljednih faktora (bioloških), psihološkog razvoja i faktora sredine (socijalnih), stoga genetski faktori doprinose genezi poremećaja ličnosti, međutim, nisu jedini, presudni faktori pa ne možemo govoriti samo o „zlom genu“ koji vodi čovjeka u devijantno ponašanje. Da genetika ima utjecaj pokazuju studije na jednojajčanim blizancima kod kojih postoji podudarnost za poremećaj ličnosti koja je nekoliko puta veća nego kod dvojajčanih blizanaca. Tijekom psihološkog razvoja čovjeka vrlo je važan odnos djeteta - roditelj – sredina pa psihičke traume u djetinjstvu, gubitak oca ili majke, rastava, neadekvatan odnos u obitelji kao i njihovi mentalni problemi, alkoholizam i nasilje također su bitan faktor u razvoju ličnosti. Osobe s ASPD-om često su nestalni, zbunjujući, frustrirajući za osobe iz svoje okoline (uključujući i liječnike). Mogu imati poteškoća u postavljanju granica između sebe i drugih. Njihovo roditeljstvo može biti nedosljedno s emocionalnom udaljenošću ili s burnim emocijama, zlostavljajuće ili neodgovorno, što dovodi od raspada obitelji ili čak do teških zločina. Od drugih socijalnih faktora vrlo je značajna izloženost nasilničkom ponašanju kao i konzumacija sredstava ovisnosti od rane mladenačke dobi. Svi ti faktori zajedno, mogu dovesti do poteškoća u ponašanju, a posljedično i do poremećaja ličnosti“, odgovara na pitanje dr. Hrastić da li su genetske predispozicije odgovorne za ASPD.

Točni uzroci antisocijalnog poremećaja ličnosti još uvijek nisu poznati. Većina ljudi smatra da je za to zaslužan spoj niza uvjeta, od toga kako se osoba nosi sa stresom do načina na koji je odgojena. Roditelji koji se prema svojoj djeci ponašaju kao da su od stakla, mogu u njima usaditi neke osobine koje će

poslije dovesti do narcisoidnosti. Postoji tanka granica između zdrave brižnosti i nezdravog „bildanja“ dječjeg ega.

„No, s druge strane, ignoriranje ili zapostavljanje djeteta također neće imati pozitivno djelovanje na razvijanje njegove osobnosti. Tada djeca počinju osjećati potrebu za preživljavanjem, da se brinu sami o sebi, kada već nitko drugi ne želi, što može dovesti do promjene ega, mržnje i rezultirati katastrofom“, zaključuje dr. Hrastić.

Terapija može pomoći. Cilj je da osoba poradi na svojem samopouzdanju i razvije realnija očekivanja od drugih osoba. Ne postoji lijek za ove poremećaje ličnosti, ali depresija i anksioznost su često prisutni. Iz tog razloga se često propisuju antidepresivi. Ako narcisoidna osoba počne konzumirati alkohol ili droge, što je vrlo uobičajeno, važno je da počne na vrijeme liječiti te ovisnosti.

PRISILNA PSIHIJARIJA

Prisilno psihijatrijsko liječenje, odlukom Županijskog suda, inicijalno se rješenjem određuje na šest mjeseci (što, naravno, ne znači da će trajati samo toliko, a često je puno duže), dok procjenu o opasnosti po okolinu donose isto forenzični psihijatri. Liječenje ne može trajati duže od maksimalne zapriječene kazne za počinjeno kazneno djelo. Osim psihofarmakološkog te psihoterapijskog liječenja, na Zavodu za forenzičnu psihijatriju izuzetan se trud usmjerava ka socijalnoj rehabilitaciji pacijenata s ciljem reintergracije u zajednicu. Te metode uključuju i radnu rehabilitaciju, rad s obiteljima i postupno provjeravanje njihove mogućnosti funkcioniranja na slobodi kroz probno-terapijske izlaze i dopuste. Takvi se dopusti odobravaju isključivo u dogovoru s obiteljima ili skrbnicima pacijenta, uz unaprijed provjerene uvjete na terenu od strane nadležnih Centara za socijalnu skrb koji kontroliraju njihovo funkcioniranje za vrijeme terapijskih izlaza. Prije konačnog odlaska pacijenta iz ustanove, bilo da se radi o otpustu ili zamjeni bolničkog liječenja, liječenjem na slobodi procjenjuju se svi nužni faktori rizika (od kliničkog stanja, ranijeg ponašanja, kritičnosti prema bolesti te socijalnih faktora podrške u funkcioniranju izvan ustanove). Na taj se način nastoji prevenirati faktore rizika kriminogenog ponašanja duševno oboljelih osoba.

„Može li netko zavarati psihijatra pa izaći ranije?“ pitamo dr. Hrastić.

„Pacijenti su često skloni disimulaciji simptomatologije i oni boljih kognitivnih sposobnosti, „nastoje naučiti ono što psihijatar želi čuti“, no prilikom otpusta pacijenta procjenjuje se niz faktora, upravo zato da se rizik ponavljanja kaznenih djela svede na minimum. Teško je lako odrediti da je netko bolje i pustiti ga na vikend; to spada u područje procjene i kompetencija forenzičnog psihijatra koji se bavi tretmanom neubrojivog pacijenta, a procjena obuhvaća niz faktora. Svaki forenzični psihijatar prolazi petogodišnju specijalizaciju i dvogodišnju subspecijalizaciju na kojoj to uči“, objašnjava subspecijalistica forenzične psihijatrije.

Dodajmo na kraju, da je kod osoba s opisanim poremećajima ličnosti, često vidljivo da su u djetinjstvu zlostavljali životinje, bili grubi prema svojim vršnjacima, a često su skloni piromaniji. Od malih su nogu bili problematična ponašanja. Istaknuta potreba za kontrolom posebno je prisutna kod sadističkih, poremećenih osoba, ali nije generalna karakteristika svih ostalih kriminogeno disponiranih poremećaja ličnosti.

Novinarski projekt Sociopati i psihopati: Agresija utisnuta u mozgu ili vanjski faktori?;

Tekst je objavljen uz financijsku potporu Agencije za elektroničke medije, iz Programa poticanja novinarske izvrsnosti.